

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.2>

М. С. Савченко

аспірант кафедри психології
Донбаський державний педагогічний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ АНКЕТУВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ПРОКУРОРА

У теперішній час залишається відкритим питання цілісного уявлення про психологічні аспекти формування особистості прокурора у процесі професійної діяльності, виділення та систематичне вивчення психологічних чинників, що впливають на особистість прокурора під час навчання, а також у процесі виконання посадових обов'язків прокурора.

Проблема професійного формування майбутнього прокурора набуває актуальності через відсутність в юридичній психології усталеної системи поглядів на розуміння принципів формування професіонала в органах прокуратури. Реформи потребують вивчення питання теоретико-методологічних основ дослідження суб'єктності майбутнього прокурора, водночас залишаються незрозумілими закономірності формування професійно важливих якостей прокурора, закономірності їхньої динаміки у процесі інтеграції особистості у професійне середовище, взаємодія між професійним і особистим у структурі психосоціального функціонування працівника прокуратури.

Встановлено, що в теоретико-методологічному аспекті суб'єктність майбутнього прокурора є цілісною властивістю особистості, якій властива певна психологічна динаміка; вона може бути представлена компонентами, які визначають цю динаміку, це насамперед діяльність, самостійність, здатність реалізувати конкретні людські форми життя, здатність перетворювати своє власне життя на предмет практичної трансформації, самоконтроль, здатність усвідомлювати основну мету та напрями діяльності, здатність контролювати свій прогрес і результати, розуміти методи самовдосконалення. Зазначається, що основним завданням освіти у вищих юридичних закладах має стати створення умов для перетворення юриста-теоретика з пасивного студента на активного суб'єкта правоохоронної діяльності.

Ключові слова: суб'єктність, професійна підготовка, професійна діяльність, прокурор, анкетування, чинник, структура, показник.

Постановка проблеми. Практичні потреби системи органів прокуратури України у висококваліфікованих та високоефективних кадрах зумовлюють необхідність підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх прокурорів та оптимізацію професійного функціонування вже задіяних співробітників. З-поміж низки чинників різної природи, що зумовлюють дані процеси, специфічною ланкою є психологічні чинники, що впливають на формування суб'єктності прокурора як невід'ємної частини розвитку особистості індивідуума у процесі професійного становлення. Крім того, особливе місце прокуратури в системі судових і правоохоронних органів передбачає високий рівень якості професійної діяльності кожного окремого прокурора, що, у свою чергу, зумовлює створення й апробацію інноваційної системи психологічного забезпечення, яка сприяла б подальшому зростанню ефективності діяльності органів прокуратури загалом, підвищуючи до неї довіру з боку громадськості.

Однак, у теперішній час відкрите питання неповноти наявної емпіричної інформації щодо функціонування суб'єктності працівників прокуратури у процесі навчальної та професійної діяльно-

сті (навіть на пілотажному рівні), інформації щодо рівня усвідомлення прокурорами всієї важливості представленості основних характеристик суб'єктності у структурі їх повноцінного особистісного та професійного функціонування, зокрема у процесі трудової діяльності, та під час професійної підготовки майбутніх прокурорів тощо.

Мета статті – зробити аналіз теоретичних і методичних підстав дослідження специфіки використання методу анкетування у процесі вивчення суб'єктності прокурорів під час професійного становлення та подальшої особистісно-професійної самореалізації. Для цього вважаємо за необхідне розв'язати такі завдання дослідження: 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічної проблеми співвідношення рівня розвитку показників суб'єктності й ефективності професійної діяльності прокурорів; 2) виділити й описати основні психологічні особливості використання методу анкетування в дослідженнях суб'єктності прокурора. Як методи дослідження нами використані метод теоретичного аналізу, узагальнення і систематизації методологічних підходів і емпіричних результатів, що містяться в наукових і навчально-методичних джерелах.

Виклад основного матеріалу. Проблема суб'єктності розглядається науковцями здебільшого у психолого-педагогічному й акмеологічному аспектах як із позицій суб'єктно-діяльного (К.А. Абульханова, С.Л. Рубінштейн, А.В. Брушлинський), так і з позицій акмеологічного (А.А. Деркач, Е.В. Сайко) підходів. У межах психологічної та педагогічної теорії та практики сутність феномена суб'єктності досліджувалася В.А. Петровським, питання розвитку суб'єктності розглядаються в концепціях професійного становлення особистості (Є.А. Клімов, В.Г. Каташев, Ю.П. Поваренков, Д.І. Фельдштейн, В.Д. Шадріков).

В акмеології проблема суб'єкта, суб'єктності та суб'єктної регуляції діяльності досліджується з огляду на питання професіоналізму та компетенції, професійного розвитку, професійної самосвідомості, особистісно-професійного потенціала, а також саморозвитку, самовідношення, самоактуалізації, самоідентифікації, самоствердження, самовираження, самовдосконалення, самореалізації людини, стратегії її життя та здатності самостійно вибудувувати траєкторію своєї життєвої реалізації.

Звертаючись до філософських праць С.Л. Рубінштейна, А.В. Брушлинський зазначав: «Суб'єкт – це людина <...> на вищому <...> рівні активності, цілісності (системності), автономності тощо. Для суб'єкта навколишня дійсність виступає насамперед не тільки як система подразників <...>, але передусім як об'єкт діяльності та пізнання, інші ж люди виступають для нього як суб'єкти». Водночас цілісність суб'єкта означає насамперед інтегральність його діяльності та взагалі всіх видів його активності [4, с. 57–58].

К.А. Абульханова, розглядаючи різні методологічні значення категорії суб'єкта, зазначає основні психологічні характеристики суб'єкта, як-от: активність, здатність до розвитку й інтеграції, самодетермінації, саморуху та самовдосконалення, а центральним механізмом цієї композиції є саморегуляція [1].

У дослідженнях В.В. Знакова виділена сукупність критеріїв суб'єктності дорослої людини: уміння узгодити свою індивідуальну активність, спосіб організації особистого життя із соціальними структурами, нормами та формами діяльності. Узгодження спрямовано на зняття неминучих суперечностей між бажаннями та можливостями особистості та вимогами суспільства (оточення) [8, с. 219].

Як уважає О.К. Осницький, суб'єктність може виступати в ролі цілісної характеристики особливого виду активності людини, що проявляється в її діяльності та поведінці. Суб'єктність включає, зокрема, здатність до рефлексії власної психічної активності, її саморегуляції, самокерування,

сприймання самого себе як джерела і виконавця власних дій, людини, що відповідальна за них [7].

На думку М.В. Агулова, категорія «суб'єкт» посідає важливе місце у становленні наукової картини світу та у психологічній науці зокрема. Основні характеристики суб'єкта виявляються в тому, що він виступає як свідомий носій суб'єктивної реальності, є центром буття людини, що здійснює її і у своїй активності, ініціативності та відповідальності. Крім цього, суб'єкт виявляється у відносинах зі світом – у пізнанні, дії, спогляданні та етичних відносинах. Суб'єктність – суттєва властивість суб'єкта, яка принципово вирізняє його від об'єктів та навіть від інших суб'єктів; властивість, наявність якої і робить суб'єкта тим, чим він є [2, с. 24].

Як зазначає В.І. Озерський, необхідність наукового дослідження психологічних і правових засад прокурорської діяльності зумовлюється практичними потребами системи органів прокуратури України, логікою розвитку юридичної психології як двоєдиної інтегральної науки та виокремлення її самостійного напрямку (підгалузь) – психології прокурорської діяльності. Теоретичне розроблення організаційно-правових та психологічних підвалин прокурорської діяльності на ґрунті комплексного і системного підходів, обґрунтування створення системи психологічного забезпечення важливі для підвищення ефективності діяльності органів прокуратури [6].

Тобто актуальності набуває необхідність дослідження правових і психологічних засад оптимізації прокурорської діяльності. Дослідження цього напрямку належать до юридичної психології, а саме до її прикладних аспектів, орієнтованих на вирішення актуальних проблем соціальних суб'єктів у сфері регульованих правом відносин, зокрема правоохоронної діяльності.

Проблеми суб'єктності представників юридичної професії досліджуються в межах юридичної акмеології, що виникла на стику юридичної психології й акмеології. У численних акмеологічних дослідженнях встановлено наявність взаємозв'язку між рівнем суб'єктності юристів і рівнем їхньої правосвідомості, правової компетентності, психолого-акмеологічними особливостями особистості, діяльності особистісно-професійного розвитку та кар'єри працівників правоохоронних органів. Тому на даному етапі дослідження проблеми становлення суб'єктності прокурорів необхідно виокремити чинники їхньої самостійної активності, що можуть бути прийняті як критерії та засіб аналізу й оцінки суб'єктності.

Значно впливає на становлення суб'єктності прокурорів (молоді спеціалісти) рівень успішності процесу адаптації молодих спеціалістів, варто звернути увагу на значний вплив зовнішніх чинників: рівня службового навантаження, взаємин, що складаються в колективі та з безпосереднім керів-

ником (керівниками), морально-психологічного клімату у професійному середовищі, відповідності спрямованості діяльності особистим якостям працівника. Психологічне обстеження (тестування) кандидата на посаду прокурора місцевої прокуратури дозволило б визначити не тільки професійну придатність особистості до виконання службових повноважень, а і виявити рівень адаптивності (потенційні можливості особистості як суб'єкта адаптаційної взаємодії із професійним середовищем) кожного окремо взятого спеціаліста, оскільки відповідність індивідуально-психологічних особливостей прокурора вимогам професії не є запорукою його адаптивності.

Зазвичай особистість молодого фахівця виявляється беззахисною перед впливом екстремальних умов роботи, складних професійних завдань, дефіциту часу, підвищеної персональної відповідальності, необхідності спілкуватися з невірноваженими відвідувачами й особами, схильними нехтувати нормами не тільки закону, а і моралі, та ін. Тому як критерії успішності адаптаційного процесу молодого прокурора можна виділити об'єктивні показники: рівень і стабільність кількісних показників роботи (якісна та вчасно виконана робота, відсутність дисциплінарних стягнень, підвищення рівня кваліфікації, рівень трудової дисципліни, відносини в колективі тощо); суб'єктивні показники: рівень задоволеності своєю професією, умовами праці, взаєминами в колективі, рівнем оплати праці тощо.

Служба в органах прокуратури передбачає не тільки спілкування з особами, які протиставляють себе закону, виконання обов'язків в умовах, які є зоною конфлікту інтересів закону та приватних осіб, підтримання обвинувачення в суді, де необхідно обстоювати свою позицію не тільки з відеофіксацією, а ще й під впливом провокуючих до конфлікту осіб (родичі та прихильники обвинуваченого, роздратовані потерпілі й інші ворожо налаштовані особи).

Ставлячи задачу проаналізувати психологічні особливості умов праці прокурорів, ми виходимо із прийнятого у психології розуміння умов здійснення діяльності як насамперед тих об'єктивних обставин, які визначають (або істотно впливають) на характер, зміст та якість діяльності. Водночас враховується, що об'єктивний характер умов діяльності означає їхню істотну особливість: вони або не піддаються зовнішнім змінам або піддаються після істотного впливу. Суб'єкт діяльності не має повноцінних можливостей впливати на них, він має враховувати умови, адаптуватись до них, формувати свої професійні навички та вміння, систему особистісних відносин з орієнтацією на особливості умов діяльності.

Тривалість впливу може варіювати в широкому діапазоні: від імпульсивного до тривалого

протягом вчинюваної дії. Теж саме можна сказати про інтенсивність (або швидкість перебігу) екстремальних чинників: іноді вони виступають як незначні перешкоди, що не впливають на характер управління процесом діяльності, в інших випадках їхня інтенсивність і міцність може бути вище за рівень керуючого впливу. Найбільш складним випадком для аналізу є ситуація, коли екстремальний чинник впливає безпосередньо на центральну ланку системи – особистість як суб'єкт праці. Тобто під час інтеграції молодого прокурора у професійне середовище він буде підданий впливу не тільки зумовлених зміною ролі в житті чинників, а й екстремальних чинників, які існують усередині працюючої системи.

Як зазначає І.М. Бевзюк, прокурорська діяльність належить до категорії складних інтелектуально-практичних видів діяльності, що здійснюється в контексті соціально-психологічної взаємодії систем «людина – суспільство», «людина – колектив» і «людина – людина». Що стосується загальних особливостей юридичної діяльності прокурорів, які визначаються специфікою взаємодії в системі «людина – право», автор виокремлює такі чинники психологічного характеру, що притаманні цій взаємодії: 1) чітку правову регламентацію прокурорської діяльності, адже для ухвалення прокурором рішення на провадження певних адміністративних чи процесуальних дій завжди необхідне попереднє з'ясування порядку й умов їхньої реалізації відповідно до правових норм і процедур; 2) наявність владно-розпорядчих повноважень, що створює психологічний стан підвищеної відповідальності поруч із необхідністю винесення обґрунтованих, мотивованих і законних рішень; 3) дискретні прокурорські повноваження, що виражаються в наявності у прокурора водночас права й обов'язку ухвалювати оптимальне рішення в кожній конкретній ситуації; 4) відповідність рівня правосвідомості прокурора як суб'єктивної реакції на правові норми і процедури, що є сукупністю поглядів та ідей, що виражають ставлення особистості до моральних принципів, етичних норм і норм права, професійних обов'язків, законності та правопорядку; 5) внутрішнє переконання прокурора як його усвідомлену потребу й здатність оцінювати правові матеріали, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження; 6) наявність зумовлених незалежністю прокурора елементів психологічного ризику, зокрема в разі ухвалення «непопулярних» рішень, що можуть спричинити небажані наслідки; 7) поліваріантність кримінального провадження й інших юрисдикцій, у яких діє прокурор, що практично унеможлиблює чітке планування результатів діяльності, адже вони безпосередньо не пов'язані з активністю й ефективністю прокурора; 8) характер процесу-

альної діяльності прокурора, тому що вона часто зумовлена діями інших учасників кримінального процесу (слідчого судді, слідчих та оперативних підрозділів); 9) високий рівень вимог до комунікативної компетентності прокурора, його вмінь і навичок професійного спілкування [3].

В індивідуальному психологічному сенсі професійна діяльність прокурора характеризується великою кількістю контактів із різними людьми, з якими прокуророві доводиться вступати у взаємодію та спілкуватися під час виконання ним службових обов'язків. Зокрема, це взаємодія з посадовими особами органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Постійною є взаємодія прокурора з органами правопорядку, зокрема органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство, у процесі нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема особистої участі прокурора в різних слідчих (розшукових) і процесуальних діях.

Як підкреслює А.В. Кобець, специфічною для професійної діяльності прокурорів є наявність психотравмуючих і стресогенних чинників, зокрема діяльність прокурора супроводжується нерво-психічними перевантаженнями, напруженням емоційно-вольової сфери, що зумовлено жорсткою, детальною законодавчою регуляцією, персональною відповідальністю за ухвалені рішення, складністю та багатогранністю взаємин із працівниками органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, суду, стрімким темпом роботи, тиском на рішення прокурора з боку владних структур [5].

Змушені констатувати, що випускники вищих юридичних навчальних закладів здебільшого не готові до позиції активного захисту прав і свобод громадськості, оскільки навіть функція підтримання публічного обвинувачення в суді є дією, націленою на захист прав громадян від злочинних посягань окремих індивідуумів. Як показує практичний досвід, сучасні прокурори виявляються морально не готовими до ефективного обстоювання позиції публічного обвинувачення в судах в умовах орієнтування судової системи на захист прав окремого громадянина, а не суспільства загалом, а також стрімкого зростання кількості ухвалення українськими судами виправдальних вироків.

З огляду на наведене, приходимо до висновку, що у процесі виконання професійних обов'язків прокурор опиняється під впливом численних психотравмуючих чинників, які не сприяють адаптації молодого спеціаліста до професійного середовища. Навіть більше, вплив зазначених вище чинників на прокурора не зменшується із часом, тому нагальною є необхідність контролю психологічного стану не тільки прокурорів, які починають свою трудову діяльність, а і прокурорів, які вже не

є молодими спеціалістами, але є цінними працівниками системи органів прокуратури, які мають бути прикладом для початківців.

З метою моніторингу процесу адаптації молодого спеціаліста є сенс розробити відповідні анкети та проводити анкетування як самого молодого фахівця, так і його безпосереднього керівника, а також керівника практики – наставника. До першої анкети (молодого спеціаліста) варто включити такі обов'язкові блоки питань: самооцінка загального самопочуття та настрою; взаємини в колективі – з колегами та керівництвом; чинники, які сприяють процесу адаптації; чинники, що викликають нервову та фізичне напруження під час виконання професійних обов'язків; оцінка рівня завантаженості роботою; оцінка службових перспектив для кар'єрного росту; ступінь задоволеності як самою роботою (результатами виконання), так і окремими напрямками професійної діяльності; рівень впливу керівництва під час ухвалення тих чи інших рішень, пов'язаних із виконаною роботою; рівень готовності до відповідальності за якість виконання службових обов'язків.

Тобто ця анкета має містити всі елементи адаптації молодого спеціаліста. Насамперед про успішність процесу адаптації молодого співробітника можна судити за його соціально-психологічним самопочуттям, до якого входить оцінка настрою, емоційно-оціночне ставлення до службової ситуації, виконаної роботи, ступінь задоволеності різними напрямками службової діяльності.

До другої анкети, яка пропонується для заповнення керівникові та наставникові молодого спеціаліста, варто включити питання, які стосуються оцінки рівня успішності виконання службових завдань, оцінки адекватності реакцій молодого прокурора на критику та зауваження авторитетних колег, стану виконання трудової та професійної дисципліни молодим спеціалістом, оцінки стану налагодження комунікацій між новим співробітником і колективом.

Зміст третьої анкети для прокурорів, які вже не є молодими спеціалістами та працюють в органах прокуратури понад 3 роки, повинен включати питання, необхідні для діагностики мотивацій професійного самовдосконалення співробітників прокуратури, та є запорукою постійного прагнення прокурорів до свідомого відповідального виконання поставлених завдань на високопрофесійному рівні.

Саме такі анкетування мають стати постійними та проводитися не рідше одного разу на рік для спеціалістів, що працюють в органах прокуратури понад 3 роки, та не менше двох разів на рік – для прокурорів, що розпочинають свою діяльність і працюють менше 3-х років. Перше анкетування можна провести через місяць – два від початку служби, а друге не пізніше ніж через рік після початку роботи.

За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: 1) у теоретико-методологічному аспекті суб'єктність прокурора як інтегральну властивість особистості вирізняють чітка правова регламентація професійної діяльності, психологічний стан підвищеної відповідальності, необхідність ухвалювати термінове оптимальне рішення в кожній конкретній ситуації, відповідність рівня правосвідомості прокурора як суб'єктивної реакції на правові норми і процедури, внутрішнє переконання як усвідомлена потреба й здатність, наявність елементів психологічного ризику, ускладненість чіткого планування результатів діяльності, високий рівень вимог до комунікативної компетентності прокурора тощо; 2) наголошується на тому, що необхідний моніторинг поточного стану суб'єктності молодого прокурора як детермінанти подальшого професійного становлення й особистісного благополуччя; 3) головними маркерами розвитку суб'єктності прокурора, на які доцільно спрямувати психологічне анкетування, виступають: самооцінка загального самопочуття та настрою; оцінка взаємин у професійному середовищі; визначення кола чинників, які сприяють процесу адаптації; визначення кола чинників, що викликають нервові та фізичне напруження під час виконання професійних обов'язків; оцінка рівня завантаженості роботою; оцінка службових перспектив для кар'єрного росту; ступінь задоволеності як самою роботою (результатами виконання), так і окремими напрямками професійної діяльності; оцінка рівня впливу керівництва під час ухвалення тих чи інших рішень, пов'язаних із виконуваною роботою; оцінка рівня готовності до відповідальності за якість виконання службових обов'язків. Перспективними залишаються питання з'ясування припустимості та методологічної виваженості використання інших

психологічних інструментів дослідження суб'єктності прокурора на різних етапах його професійної шляху, зокрема в динамічному аспекті, та вивчення взаємодії суб'єктності з іншими психологічними характеристиками особистості прокурора.

Література:

1. Абульханова-Славская К.А. Рубинштейновская категория субъекта и ее различные методологические значения. Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Воловиковой. Москва : ПЕРСЭ, 2002. С. 34–50.
2. Агулов М.В. Психологічні чинники динаміки суб'єктності майбутнього вчителя : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2010. 214 с.
3. Бевзюк І.М. Психологічна характеристика функціональної діяльності прокурора. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2 (14). С. 1–8.
4. Брушлинский А.В. Психология субъекта / отв. ред. В.В. Знаков. Москва : Институт психологии РАН, 1994. 109 с.
5. Кобец А.В. Система профессионально важных качеств личности прокурора. *Психология, социология и педагогика*. 2015. № 1 (40). С. 112–121.
6. Озерський І.В. Правові та психологічні засади прокурорської діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2011. 40 с.
7. Осницкий А.К. Структура, содержание и функции регуляторного опыта человека: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01. Москва, 2001. 28 с.
8. Субъект, личность и психология человеческого бытия / под ред. В.В. Знакова, З.И. Рябикиной. Москва : Институт психологии РАН, 2005. 383 с.

Savchenko M. S. Theoretical and methodological bases of research of subjectivity of the future prosecutor in the process of professional training

At present, the question of a holistic view of the psychological aspects of the formation of the personality of prosecutors in the process of professional activity, the allocation and systematic study of psychological factors affecting the personality of the prosecutor, in particular in the process of employment, and during the training of future prosecutors remains open.

The problem of professional formation of the future prosecutor is gaining relevance due to the lack of legal psychology in the established system of views on the understanding of the laws of formation of a professional in the prosecutor's office. Refiners require, and the issues of theoretical and methodological basis of the study of subjectivity of a future prosecutor, also remain poorly understood regularities of formation of professionally important qualities of the prosecutor, the regularities of their dynamics in the course of integration of the individual in a professional environment, and interaction between the professional and the personal in the structure of psychosocial functioning of the worker of the prosecutor's office.

It is established that in the theoretical and methodological aspect of the subjectivity of the future prosecutor is an integral property of the individual, which is inherent in a certain psychological dynamics; it can be represented by certain components that determine this dynamics, it is primarily activity, independence, the ability to implement specific human forms of life, the ability to turn their own life in the subject of practical transformation, zhdnist treat yourself, the ability to assess the ways of its activities, the ability to control its progress and results, changing its methods. It is noted that the main task of education in higher law schools should be the creation of conditions for the transfer of the student-lawyer from the passive position of the student to the position of the subject of law enforcement.

Key words: *subjectivity, professional training, professional activity, prosecutor, questioning, factor, structure, indicator.*